

Graf 3 ukazuje zastoupení kompetencí v dopolední práci učitele s dvouletými dětmi. Důležité zde jsou čtyři z nich. Kompetenci sociální, psychosociální a komunikační využívá pedagog zejména při řešení různých problémů s dětmi s vedením ke zdárné socializaci. V kompetenci manažerské a normativní je obsaženo zejména řízení vzdělávacího procesu, jež vychází ze znalosti dětí. Kompetence diagnostická a intervenční se odráží hlavně v individuální znalosti dětí a v řešení problémů vznikajících při interakcích. Kompetence pedagogická má těžiště v teoretických a praktických psychologických a sociálních znalostech tak, aby byl podporován rozvoj individuálních potřeb dětí.

5.2 Specifika efektivní komunikace s dítětem

RVP PV specifikuje žádoucí dovednosti učitelky v oblasti komunikace v psychosociální podmínce. Např. „pedagog se vyhýbá negativním slovním komentářům a podporuje děti v samostatných pokusech, je uznalý, dostatečně oceňuje a vyhodnocuje konkrétní projevy a výkony dítěte a přiměřeně na ně reaguje pozitivním oceněním, vyvaruje se paušálních pochval stejně jako odsudků; projevuje se přímou, vstřícnou, empatickou a naslouchající komunikací“ (RVP, 2005, s. 31).

Komunikace je velmi důležitý prostředek, který dětem umožňuje lépe se orientovat v sobě samém, ve vztazích atd. Při komunikaci sdělujeme informace verbálně – slovy (přibližně 20 % ze sdělení) nebo neverbálně – gesta, mimika, výraz očí, melodie hlasu, celkový postoj apod. (přibližně 80 % ze sdělení).

Způsoby komunikace mohou být neefektivní nebo efektivní (Kopřiva et al., 2008). Učitel v předškolním vzdělávání by měl být s možnostmi a důsledky těchto způsobů seznámen, neboť neefektivní způsoby komunikace mohou mít negativní dopad na sebepojetí dítěte (Kopřiva a kol., 2008; Pelikán, 1995). Předškolní vzdělávání dnes směřuje k partnerskému přístupu k dítěti, jelikož je založen na respektu, vede k zodpovědnosti a vytváří bezpečné sociální prostředí.

Partnerský model je založen na dvou pilířích: **1) na respektu** - ničím nepodmíněném, zohledňujícím lidskou důstojnost a přijímajícím odlišnost lidí; **2) na uznání** – jímž dáváme najevo, že si někoho vážíme pro to, jaký je a jak se chová.

PŘÍKLADY NEEFektivní KOMUNIKACE:

Ty zase... (vždy, nikdy, pořád)! Kdybys aspoň...!
(výčitky, obviňování);
Měl/a by sis uvědomit, že... (poučování, vysvětlování, moralizování);
Tohle jsi udělal/a špatně! (kritika, zaměření na chyby);
Já (někdo) kvůli tobě... (lamentace, citové vydírání);
Nedělej to, nebo se ti stane...! (zákazy, varování);
Z tebe jednou vyroste... (negativní scénáře, prorocství);
On je takový... (nálepkování);
Udělej... (pokyny);

Okamžitě udělej...! (příkazy);
Přestaň... nebo...! Běda jestli...! (vyhrožování);
křik;
Podívej se na..., vezmi si příklad z... (srovnávání, dávání za vzor);
Já pro tebe... a ty...! (poukazování na vlastní zásluhu);
Ty snad chceš...? Copak ty nechceš? (řečnické otázky);
Ty jsi ale... (urážky, obviňování);
To je náš génius! To ses teda vyznamenal! (ironie, shazování).

PŘÍKLADY EFEKTIVNÍ KOMUNIKACE:

Vidím (slyším), že... (popis, konstatování); Je potřeba...;
Tohle děláme (tak a tak)...;
Pomůže, když ...;
Když..., tak... (informace, sdělení);
Očekávám, že...;
Pomohlo by mi, kdyby... (vyjádření vlastních očekávání a potřeb);
Uděláš to tak... nebo tak...? (možnost volby);
Aničko...! (dvě slova);
Co s tím uděláme? Co si o tom myslíš ty? (prostor pro spoluúčasť a aktivitu dětí).

Efektivní komunikace má čtyři základní složky:

- empatické reakce,
- aktivní naslouchání (soustředěné naslouchání provázené projevy účasti),
- pojmenování pocitů, záměrů, očekávání,
- vyjádření podpory.

Dále můžeme popsat kritéria pro hodnocení kvality komunikace učitelky s dítětem: důležité je snižování polohy hlasu, pohled z očí do očí, popis – zpětná vazba (já-výroky), podávání informací – zpravidla při porušování pravidel (já-výroky), povzbuzení, ocenění a podpora při řešení problémů.

Níže ještě přikládáme šest rad, jak empaticky a efektivně komunikovat:

- **NASLOUCHEJTE S ÚČASTÍ** - hovořte málo, dejte najevo, že vás zajímá, co dítě prožívá, ale nechte na něm, co vám o tom poví; svůj zájem a účast dejte najevo neverbálně nebo krátkými slůvky („aha“, „hmm“, „chápu“...).
- **HOVOŘTE O TOM, CO DRUHÝ PROŽÍVÁ** (oznamovací větou, nikoliv otázkou).
- **Pojmenujte pocit:** „Zdá se, že tě to zklamalo...“ „Tos musel být hodně rozzlobený, žes ho uhodil...“
- **Hovořte o běžných reakcích:** „To člověka naštvě, když někdo nedodrží slib...“ „To nás mrzí, když nechtěně rozbijeme oblíbenou věc...“
- **Dejte najevo, že jste pochopili záměr nebo očekávání druhé osoby:** „Myslela jsi asi něco jiného...“ „Ty jsi moc chtěl...“
- **POPIŠTE CHOVÁNÍ,** např.: „Vidím, že váháš...“ „Vidím, že pláčeš...“
- **UMOŽNĚTE SPLNIT PŘÁNÍ DRUHÉHO VE FANTAZII** - „Kdybych ty piškoty měla doma, jaké bys chtěl? Kakaové nebo obyčejné?“ „Kdyby tu maminka už byla, co byste spolu dělali?“
- **REAGUJTE ČINEM** – empatie skutkem musí jít v některých situacích ruku v ruce s tím, co říkáme (odstranění příčiny nepohody, fyzická pomoc...).
- **VYJÁDŘETE PODPORU** – „Držím ti palce.“ „Když budeš chtít nebo potřebovat, zavolej mě.“ Pomáhá také dotek, pohazení, poplácání (kde je to vhodné).

Interakce probíhající v předškolním vzdělávání mají svá specifika. Níže jsou popsána specifika komunikace dvouletých dětí založených na výzkumu provedeného v soukromých jeslích (Dohnalová, 2015).

Jak bylo popsáno výše (viz kap. 3.2), řeč dvouletého dítěte se sice rychle rozvíjí, ale mnohdy není zcela zřetelná. Komunikace ve třídě probíhá buď mezi dětmi navzájem, nebo mezi dítětem a dospělým, a to verbálně, neverbálně nebo popř. prostřednictvím neverbální interakce, pokud není možné použít slov.

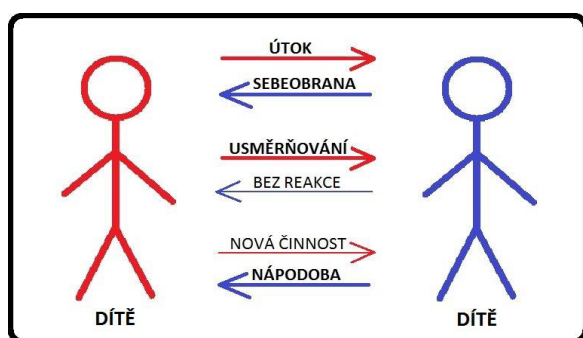
Komunikace mezi dětmi

Z výzkumu pořízeného Dohnalovou (2015) vyplynulo, že komunikaci mezi dětmi můžeme nazvat následujícími termíny: **útok**, **usměrňování**, **nápodoba**. Jiné případy, jako např. komunikace mezi více dětmi navzájem, nebyly v rámci výzkumu zpozorovány.

Soustředí-li se dítě na svou činnost, s druhým dítětem nekomunikuje. Je to z důvodu zaměřené pozornosti na to, co právě vykonává.

Další interakce mezi dětmi probíhá pouze tehdy, když je k interakci vyzve dospělý (např. v situaci, kdy má jedno dítě podat nějaký předmět druhému dítěti).

Následující schéma zobrazuje situace, ve kterých dochází k interakci mezi dětmi. Červené šipky znázorňují „akce“ vycházející ze strany dítěte nalevo, modré šipky jsou „reakce“ vycházející ze strany dítěte napravo.

První dvojice šipek (útok – sebeobrana) popisuje situaci, kdy si dítě chrání svůj majetek, popř. svůj prostor.

Druhá dvojice šipek (usměrňování – bez reakce) znázorňuje takovou situaci, kdy dítě má potřebu druhé dítě opravovat, kárát apod. Odezva je ale bez reakce, dítě reaguje až na výzvu dospělého.

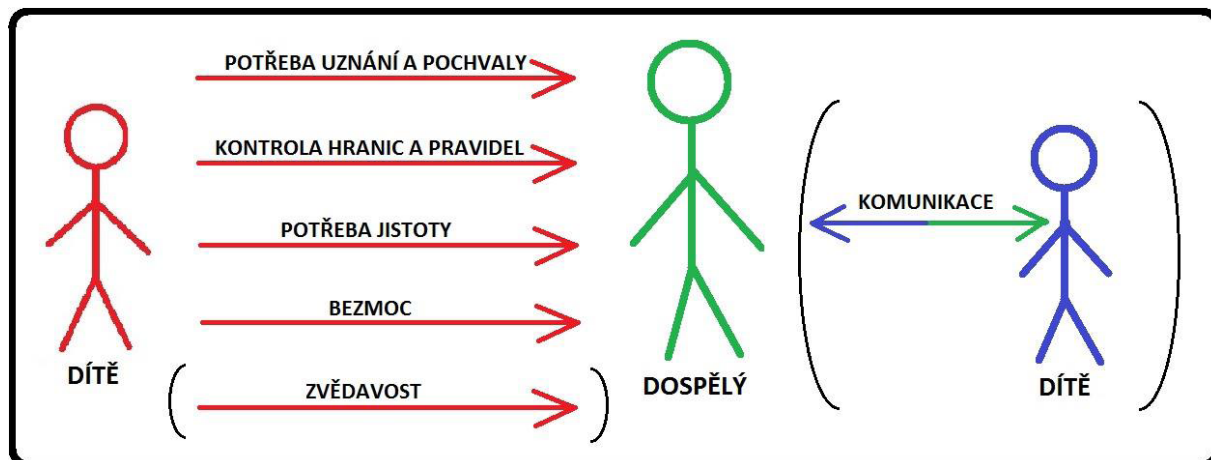
Třetí dvojice šipek (nová činnost – nápodoba) poukazuje na situace, kdy jedno dítě

vymyslí něco nového, zábavného a druhé dítě tuto činnost zopakuje. Tady by se dalo hovořit o řetězové reakci, je-li přítomno více dětí, nechají se k činnosti strhnout i ony.

Komunikace dítěte a dospělého

Tak jako u předchozího typu interakce i v tomto případě z výzkumu vzešlo několik termínů popisujících typické situace, kdy dítě začne samo spontánně komunikovat, popř. interagovat s dospělým.

Schéma znázorněné níže zobrazuje situace, kdy dochází k interakci ze strany dítěte směrem k dospělému.

Názvy šipek kopírují názvy situací popsaných níže, které vycházejí od dítěte. Poslední šipka (zvědavost) je umístěna do závorek, protože se projevuje zejména tehdy, když dospělý začne komunikovat s jiným dítětem (tato situace je uvedena rovněž v závorce).

Potřeba uznání a pochvaly

Dítě se obrací na dospělého, když potřebuje slyšet a vědět, že něco udělalo správně, popř. že má něco, co stojí za pochvalu. Potřeba uznání a pochvaly se objevuje vždy tam, kde se dítě cítí nějakým způsobem výjimečným, nebo v případě, kdy něco zvládlo a od dospělého (výhradně od dospělého) chce/potřebuje slyšet popis skutečnosti. Toto uznání ho posílí v jeho další činnosti, motivuje ho k dalším úspěchům.

Příklad:

Děti sedí v kruhu na koberci, učitelka Marie podala Danečkovi balónek. Danečkovi se podařilo balónek rozsvítit, obrátil se k učitelce a zakřičel:

Daneček: *Hele!*

Kontrola hranic a pravidel

Děti potřebují znát, kde jsou nastaveny mantinely, za které není možné zacházet. Nastavená pravidla se na jednu stranu snaží dodržovat, na druhou ale neustále zkoušejí, kde mají své hranice. Dítě, jež upozorňuje učitelku na špatné chování svého vrstevníka, se potřebuje ujistit, zda má pravdu a správně si myslí, že chování druhého dítěte skutečně nebylo v souladu se stanovenými pravidly.

Příklad:

Bětuška, Evička a učitelka Kamila seděly u stolu. Bětuška si hrála s moukou, prosívala ji skrz síto do misky. Evička se bavila skládáním kufříků od největšího po nejmenší. Bětuška začala ochutnávat mouku. Když si toho Kamila všimla, zastavila Bětušku:

Kamila: *Stop, to se nepapá, nepatří to do pusy...*

Evička celou situaci sleduje.

Po chvíli, když Kamila odstoupila od stolu, Bětuška opět začala mouku jíst. Všimla si toho Evička, která přišla za učitelkou a řekla:

Evička: *Ona to papá!*

Potřeba jistoty

Dítě v batolecím věku stále potřebuje podporovat, usměrňovat a mít pocit bezpečí a jistoty, že jedná správně. K tomu stačí i neverbální komunikace, prostřednictvím které si dítě ověří, zda vše dělá správně. Dítě pozná ve výrazu tváře učitelky, jestli je všechno v pořádku a může ve své činnosti pokračovat. Potřeba jistoty úzce souvisí s potřebou uznání, proto by se daly příklady z těchto dvou sekcí prolnout.

Příklad:

Bětuška si dohrála s vybranou pomůckou a chtěla ji uklidit na místo, kam pomůcka patří. Pohledem na učitelku Kamilu si zkontrolovala, jestli dává pomůcku na správné místo.

Bezmoc

Děti vnímají dospělého jako svou oporu, jež jim pomůže, když potřebují. Spousta běžných každodenních úkonů se dětem v tomto věku ještě nedaří, proto se pak cítí bezmocně, pokud jim něco nejde. Malé děti mnohdy nejsou soběstačné a jednodušší způsob upozornění na své potřeby je „křik“ s vědomím, že dospělý přiběhne dítěti na pomoc. Je ale nutné, aby se dospělý spíše snažil ukázat dítěti jiné řešení situace, než aby situaci za dítě mlčky sám řešil, a tím podpořil samostatnost dítěte.

Příklad:

Cyrilek seděl u stolu, chtěl posvačit, ale nešel mu rozdělat jogurt. Podíval se na učitelku Lenku a zakřičel:

Cyrilek: *Otevřít!*

Zvědavost

Zvědavost a zvědavost je základní charakteristikou dětí. Pokud ji spojíme s fixací na dospělou osobu, nutně musí děti zajímat vše, co dospělý dělá.

Paralelní hra dětí funguje do té doby, než se v zorném poli dětí objeví dospělý, který přistoupil k jinému dítěti a komunikoval s ním. V tomto okamžiku byl dospělý sledován, co dělá.

Příklad:

Cyrilek prosíval mouku, Bětuška si malovala s vodovkami, Daneček připínal barevné kolíčky ke stejně barevným obrázkům. Nikdo z nich nic neřikal, nikdo si nikoho nevšímal, každý se plně soustředil na svou práci.

Jakmile učitelka Lenka přistoupila k Danečkovi a začala se zajímat, co Daneček dělá, Cyrilek i Bětuška přerušili svou činnost a dívali se, co učitelka s Danečkem dělají. O činnosti mezi sebou se nezajímali.

Z výše popsaných situací interakcí a komunikace mezi dětmi navzájem a mezi dítětem a učitelem je zřejmé, že dvouleté dítě je na začátku socializačního procesu, zkouší možnosti socializace, vnímá důsledky svého chování a zkouší, jestli to, co zjistilo, platí a funguje.

Cíle a směřování současného předškolního vzdělávání k osobnostnímu a individualizovanému rozvoji dítěte s sebou nesou zvýšené nároky na otevřený, empatický, autentický přístup pedagoga, který je kompetentní v pedagogickém procesu. Kompetencí, jež potřebuje pro naplnění požadavků předškolního vzdělávání podle RVP PV, bylo definováno sedm (Vašutová in Syslová, 2011). Ukazuje se, že kompetence potřebné pro práci s dvouletými dětmi vykazují drobné odlišnosti. Možná více než u dětí předškolního věku potřebuje mít učitel rozvinuté dovednosti efektivní komunikace. Ty mu pomáhají v uspokojování potřeb dětí, zejména pocitu bezpečí, ale také potřeby uznání. Umožňují podpořit dítě při objevování sebe samého a při seznamování s okolním světem. Efektivní komunikace je současně prostředkem k nastavení pevných hranic, ve kterých se však dítě může projevovat jako samostatná a autonomní osobnost.

1. Které profesní kompetence učitele jsou důležité při práci s dvouletými dětmi?
2. Čím se vyznačuje efektivní komunikace?

Dvouletá Bětuška si nachystala na stůl svou svačinu, sedla si na židličku, ale nedařilo se jí přisunout se ke stolu. Podívala se na učitelku Kamilu a zakřičela:
Bětuška: *Nejde!*

Jak byste se zachovali v roli učitele a podpořili sociální rozvoj dítěte prostřednictvím efektivní komunikace?

Dohnalová, J. (2015). *Interakce dětí ve věku do tří let v neformálním vzdělávání* (Bakalářská práce). Brno: MU.

Horká, H., & Syslová, Z. (2011). *Studie k předškolní pedagogice*. Brno: MU.

Kopřiva, P., Nováčková, J., Nevolová, D., & Kopřivová, T. (2008). *Respektovat a být respektován*. Český Těšín: FINIDR.

Kučeráková, L. (2013). *Rozvoj jemné motoriky u dětí ve věku od 2 do 3 let* (Bakalářská práce). Brno: MU.

Rámcový program pro předškolní vzdělávání. (2005). *Věstník MŠMT*, 61(2).